

Науменко Віра Орестівна

кандидат педагогічних наук, професор кафедри теорії початкової освіти, індивідуального навчання, методик викладання дисциплін гуманітарного циклу Київського університету імені Бориса Грінченка

ВАЖЛИВІ АСПЕКТИ МЕТОДИКИ ЧИТАННЯ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ ДО УРОКУ

Стаття присвячена проблемі навчання учнів початкових класів повноцінно сприймати художні твори. У статті розкрито послідовність роботи з художнім твором, яка забезпечує розвиток навички читання і розуміння художнього твору як мистецтва слова

Ключові слова: етапи роботи з художнім твором, повноцінне сприймання художнього твору, сприймання художніх творів під час їх порівняння.

Актуальність питання визначається важливістю уроків читання. Читання в початкових класах є одночасно предметним і міжпредметним умінням. Навичка читання, уміння працювати з текстом формуються на різних уроках. Мистецтво ж сприймати художній твір, дар співпереживання розвивається на уроках читання за допомогою літератури. Література вміщує великий потенціал духовних цінностей, які можуть бути джерелом розвитку особистості – творчої, культурної. Ось чому важливо вже в початкових класах одночасно з формуванням навички читання відкрити дитині світ словесного мистецтва, привернути увагу до його краси, розвивати духовні якості під впливом літератури. Цього можна досягти за допомогою спеціальної системи читання, яка забезпечує рух читача від оволодіння навичкою читання до сприймання художнього твору як витвору мистецтва слова.

Навичка читання – це основа, яка дозволить нарощувати духовний та інтелектуальний потенціал особистості. Її формуванню приділяється максимальна увага на уроках читання. Під час роботи з художнім твором навичка читання включається до складнішої читацької діяльності, спрямованої на сприйняття, усвідомлення, відтворення тексту.

Робота з художнім текстом – це читання – спілкування, спрямоване на розуміння його змісту, емоційно – естетичної сторони, тобто сприйняття твору розумом і серцем. Щоб душа дитини відгукнулася на художній твір, задзвеніла чарівною музикою, треба, як зазначив В.О.Сухомлинський «зуміти торкнутися її струн». Відповідь на те, як цього досягти, доцільно шукати у змісті й методиці читання. Художні твори мають бути насамперед доступними, багатими на художні засоби, вирізнятися глибиною думки, чіткістю авторської позиції, актуальністю проблематики.

Методика їх аналізу визначається тим, що основою виховання особистості засобами художнього слова є почуття. Вибір прийомів роботи з художнім твором спрямований на розуміння учнями ролі слова у створенні художньо – естетичного образу, здатного викликати у читача почуття, адекватні авторському задуму; на вияв майстерності автора у побудові сюжету, досягненні яскравості створеного образу засобами художнього слова.

Формування в учнів відчуття слова, уміння сприймати, розуміти, точно і образно висловлювати думки на уроці поєднується із творчими завданнями. Шлях до розуміння учнями думок, художнього образу твору лежить через пошук, відкриття (висловлення власної думки, підтвердження її словами з тексту, розкриття підтексту, діалог з героєм твору, автором тощо).

Проникнення в словесно – емоційну канву твору породжує в читача переживання, співчуття, емоційне сприйняття чи відхилення позиції автора, його критеріїв добра, зла, прекрасного, повторного, бажання висловити власну думку, дати морально – етичну оцінку твору, досягнути його основну думку.

У маленьких читачів ще незначний емоційно – почуттєвий досвід. Їм важко висловити те, що їх вразило, схвилювало. Тому виховання і навчання на уроці повинно включати обмін духовними цінностями на рівні особистісного спілкування вчителя і учнів, учнів між собою. Через аналіз твору, в ході якого вчитель перечитує найяскравіші уривки тексту, організовує спілкування з твором, його автором, дитина відчуває ставлення вчителя до прочитаного, збагачує свій емоційно – естетичний досвід.

Через аналіз твору « вслід за автором » вчитель забезпечує розуміння дітьми змісту, відчуття ними краси художнього слова, його найтонших відтінків, навчає « проживати » життя героїв твору, поділяти з ними їхні мрії, радощі, смуток – веде дитину від підсвідомого розуміння до усвідомленого відкриття морально – етичних цінностей твору.

Послідовність роботи над оповіданням, як і казкою, легендою, віршем, визначається структурою читацької діяльності: підготовка до сприйняття тексту (етап «До читання»), забезпечення повноцінності сприйняття твору (етап «У ході читання»), порівняння прочитаного твору з іншими, закріплення уявлень про авторський стиль (етап «Після читання»).

На першому етапі «До читання твору» проводиться робота в трьох напрямках: процесуальному, змістовному, емоційному. Мета **процесуального напрямку** - подолати труднощі техніки читання. Це вправи, які впливають на формування правильності, швидкості читання (див. табл. 1). Завдання **змістовного напрямку** – підготувати дітей до сприйняття змісту: актуалізувати життєвий досвід малого читача для опори на нього під час читання, дати необхідні відомості про автора, провести словникову роботу, вправи, які активізують мислення. **Емоційний напрям** має на меті підготувати читачів до сприйняття тих почуттів, які переживають герої твору, розуміння їхнього стану; збагачування емоційного досвіду дітей.

Після підготовчої роботи приводиться безпосередня робота з твором (етап «В ході читання»). Починається вона з передбачення змісту твору за заголовком, ілюстраціями до твору, заголовком і опорними словами тощо, тобто організовується попереднє орієнтування учнів у тексті (заголовки, автор, ілюстрації).

Таблиця 1

Навички читання (правильність, швидкість, усвідомленість, виразність).

Перед читанням нового тексту: завдання на розвиток чіткої вимови, розширення оперативного поля читання, розвиток правильності, швидкості зорового сприймання (скоромовки, таблиці № 1, № 2, «Знайди спільну буквену частину», «Не зупинись», піраміди, квадрат «Шульте», вправа «Фотографуємо»); на активізацію мислення, підготовку до усвідомлення змісту («Розділи слова на групи», складові аукціони, анаграми, «Добери пару», синоніми, антоніми, слова - ознаки); словникова робота; читання речень (прислів'їв, віршованих рядків з недописаними словами з метою передбачення теми уроку, змісту твору)

Під час читання: оволодіння видами читання – *читання слідкуючи; індивідуальне читання мовчки; пошукове читання* (пошук слів, виразів, думок, слів-характеристик; опису природи, вчинку, місця дії; відповідей на поставлені запитання; слів автора, персонажів; у віршах – звуконаслідування, звукопису (асонанс, алітерація); слів з емоційним забарвленням; слів, якими автор називає стан, почуття персонажів твору).

Самопідготовка до правильного читання – для складних частин тексту; пошук у тексті слів, важких для читання, і прочитання їх повільно, швидше, швидко; вправа «Снігова куля» - для описів природи з метою їх запам'ятовування; «Дочитай речення до кінця» - з метою відшукування потрібних речень; читання тексту з решіткою – після його аналізу; постановка дітьми запитань до прочитаного (в системі: учні – вчитель; учні – учні; Учень - учень), підготовка до виразного читання та виразне читання твору; читання і перечитування творів з метою їх порівняння

Після читання твору: складання тексту з окремих частин, читання тексту з підрахунком кількості слів

Наступний крок – первинний синтез – цілісне сприйняття твору. Це може бути самостійне читання учнями, читання вчителем, комбіноване читання (вчитель - учні), читання вголос підготовленими учнями (попередня підготовка проводиться для тих учнів, які не можуть якісно прочитати новий текст), слухання у грамзаписі. Вибір виду читання залежить від змістової складності тексту, емоційності, подальшого плану роботи з твором. Під час первинного сприйняття читач визначає, про що цей твір, чи близька для нього тема, герої, що його зацікавило, хто з героїв сподобався. Тому після ознайомлення з твором учитель виявляє вплив змісту на почуття дітей – чи відчули вони його загальну емоційну спрямованість.

У ході повторного перечитування та аналізу відбувається знайомство з персонажами, їхніми вчинками, орієнтування в структурі і мові твору. Поступово заглиблюючись у логічну, емоційно – естетичну, образну суть художнього твору, дитина – читач

рухається від сприйняття його предметної сторони (правильне, точне називання персонажів твору, визначення послідовності зображених у творі картин чи подій, опис місця дії, фактів, учинків героїв твору), до проникнення в зміст (розкриття мотивів поведінки, встановлення причиново–наслідкових зв’язків, зв’язків між персонажем твору, його вчинком, наслідком вчинку, місцем дії; спостереження за емоційним станом персонажів твору, оцінювання подій, вчинків героїв твору, визначення авторської оцінки описаного (на підставі прямих вказівок); характеристика персонажу (на основі його портрета, опису поведінки, вчинку, розуміння його внутрішнього світу – думок, ставлення до чогось); розкриття значення художніх засобів (епітетів, метафор, порівнянь, емоційно забарвленої лексики) у створенні художнього образу.

Складний процес сприймання супроводжується і завершується формуванням у дитини ставлення до прочитаного, суджень про героя, події, твору в цілому. Ставлення до прочитаного виявляється в емоційних проявах – жестах, міміці, інтонаційних засобах під час читання.

На етапі «В ході читання» вчитель вибирає ті прийоми роботи з текстом, які допоможуть розкрити особливості твору, повноцінно сприйняти його, організувати спілкування, залучити дитину до різних видів діяльності, щоб вона могла виявити себе в тій ролі, яка їй цікава, розвивати свої здібності. Це перечитування улюблених частин твору, складання карти твору; опис місця дій, випадку, який трапився з героєм твору; створення п’єси, діафільму; драматизація, словесне малювання уявлювальних картин, діалог з автором (героєм), лист автору (герою), продовження історії, різні закінчення до оповідання, творча переробка частини тексту, в яку дитина вкладає своє бачення розвитку подій, моделювання, створення картин за допомогою рухомих ілюстрацій та ін.

На етапі «Після читання твору» учні під керівництвом учителя порівнюють прочитані твори, відшуковують їх у читанці і перечитують. Наприклад, прочитали оповідання Андрія М’ястківського «Пустотливий дощик». А про який дощик ще читали, в якому творі, хто його автор? (Ліна Костенко, «Веселий дощ»; Анатолій Костецький, «Усміхнений дощик».) Чим схожі ці дощики? Чим особливий дощ у кожного автора? (Звертається увага на художні засоби створення образу веселого, усміхненого, пустотливого дощу.)

Така робота спрямована на формування літературних зв’язків: автор – назва твору – зміст – емоційно-художня яскравість; уміння помічати, чим особливий автор, про що пише, хто його герої, які вони, які пригоди з ними трапляються.

Від вибраного вчителем стилю спілкування, умінь налагодити конструктивну взаємодію на уроці читання залежить ефективність вирішення всіх завдань, які чітко сформульовані у програмі.

Методична скарбниця вчителя вщерть наповнена видами роботи з текстом, прийомами його аналізу. Головне, розумно, методично грамотно розпорядитися вчителеві на уроці цим багатством.

Художній твір зможе дати відповідь на безліч запитань дитини – читача, якщо навчити її читати й уявляти, читати й переживати, читати й розуміти.

Допомагає включити учнів в активну роботу з текстом урок порівняльного аналізу творів, зразок якого пропонуємо читачам

Тема. Казки Ірини Прокопенко. Казка « Про що шепотіли берізки» (Читанка, авт В.О.Науменко, 2 клас)

Мета. Навчати дітей сприймати художні образи природи, створені Іриною Прокопенко в казках. Формувати вміння визначати особливості авторської майстерності у зображенні однакових картин природи під час порівняльного аналізу різних творів. Привернути увагу до побудови тексту казки, розвивати творчі здібності.

Обладнання. Живописні етюди на тему «Весна», «птахи в лісі», «Ремезове гніздо».

Тип уроку. Урок порівняльного аналізу творів

Хід уроку

I. «Етап до читання»

1. Процесуальний напрям

Мета. Підготувати учнів до правильного, швидкого читання:

- прочитайте правильно слова:

х. , гілочка (два наголоси), нове ля сить, гі ви

- вставте пропущені букви в словах:

с . р . к .

гн . здо (о, і, о, а, у, и)

р . к . в . чка

2. Змістовий напрям.

Мета. Підготувати учнів до усвідомлення твору(активізувати мислення учнів, налаштувати на обдумування змісту твору за його заголовком, на сприймання творів даного автора):

- «наберіть» слова: берізки, шепотіли, про, що

(Вправа «Набери слова» полягає в тому, що учень уявляє себе за комп'ютером і набирає слова. Перед ним «клавіатура»

й	ц	у	к	е	н	г	ш	щ	з	х	ї
	ф	і	в	а	п	р	о	л	д	ж	є

		я	ч	с	м	и	т	ь	б	ю	.	,
--	--	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

- складіть з цих слів речення. Це назва твору, з яким ми ознайомимося;

- прочитайте прізвище автора

І		о					
	р		к				
П		и		о			о
			н		п		к
			а		е		н

- прочитайте рядки про творчість письменниці, послухайте про неї.

Народилася майбутня письменниця на Рязанщині. У її житті і на творчому шляху все складалося якось романтично, небуденно, загадково.

По дорозі на перше місце роботи зустріла свою Долю. Її обраним став українець, поет і перекладач Гаврило Прокопенко. З ним опанувала українську мову на стільки, що з часом змогла писати нею художні твори. А інтерес до творчої роботи давній. Спочатку неусвідомлений (перші, дитячі ще вірші; потім – складання казок для власних дітей - сина та дочки), згодом він переріс у переконання, що це покликання.

У Ірини Миколаївни багато читачів. Найвдячніші з-поміж них – діти. Надсилають листи, малюють ілюстрації до її творів. Складають власні казки, вірші. І для кожного знаходиться в неї добре слово, щира порада. (За Наталкою Пакуліною).

Ознайомлення учнів із збіркою казок Ірини Прокопенко « Пригоди на землі та під водою».

3. Емоційний напрям

Мета. Підготувати учнів до переживання, розуміння почуттів, закладених у творі

- Розгляд живописних етюдів: пробудження природи, птахи в'ють гнізда – все оживає
- Міркування над змістом заголовка: чому шепотіли, про що шепотіли берізки?

II. Етап «Під час читання»

Мета. Забезпечити повноцінне сприймання учнями твору

Читання казки вчителем.

- Обмін враженнями (Сорока все хоче знати, все іншим розказати. Недаром говорять: «Сорока на хвості принесла». Це вона побачила ремезове гніздо.)

- За якими ознаками ви впізнали, що сорока побачила гніздо ремеза?

- Повторне читання казки.

Аналіз.

Основні віхи на шляху аналізу:

- рівень сюжету - аналіз подій і знайомство з героями;
- рівень героя (персонажа) – мотиви вчинків героїв твору, ставлення до них читача;
- рівень автора – ставлення автора до своїх героїв, основна думка твору

- Прочитайте, доведіть, що гніздо звилла пташка ремез.

- Пригадайте всі прочитані твори про ремезове гніздо. Визначте, що в них спільного і чим вони відрізняються.

- Чим особливий опис у кожного автора?

Таблиця 2

І. Прокопенко	А. Камінчук	В. Марсюк	В. Терен
«Про що шепотіли берізки»	«Ремез»	«Ремез»	«Ремез»
у гіллі на вербі висіло гніздо, схоже на рукавичку; гарне, тепле, м'яке; на тоненьких гілочках; нехай спробує хто дістатися	гніздечко – рукавичка; висить на лозині біля річки	хата пухната, висить над рікою не візьмеш рукою; маленька світлиця, немов рукавиця; дітки гойдаються в люлі	в'язана рукавичка висить над водою; гойдається; на кінці тоненької гілки, пташенят виколісує

- Знайдіть, що сказано про гніздечко у кожному творі (рукавичка, на тоненькій гілочці; висить)

- А хто назвав рукавичку в'язаною?

- На якому дереві в'є гніздечко ремез? Хто про це сказав?(на вербі, І.Прокопенко.)

- Де висить гніздечко? (над водою, біля річки, над рікою.)

- Яке гніздечко в середині? Хто як описав? (гарне, тепле, м'яке. І. Прокопенко; маленька світлиця, хата пухната, В. Марсюк).
- Чим є рукавичка для пташенят?(Колискою, пташенят виколисує – в описі. В. Терена; дітки гойдаються в люлі- у вірші В. Марсюка).
- Чому маленька пташка не заховала гніздечко? (Нехай спробує який хижак дістатися; не візьмеш рукою).
- Про гніздечко якої пташки ви згадали, коли читали про ремезове? Пригадайте казку О. Іваненко, «Казка про маленького Піка» (У іволги висить гніздечко – легенький кошичок).

Вчитель. Ось який художній образ про маленьку пташку створили письменники! Подивіться на малюнок гнізда ремеза. Який образ створив художник? Розкажіть, яке гніздечко в ремеза. Використайте описи з прочитаних творів.

Підготовка до виразного читання казки.

- Повертаємося до казки І.Прокопенко. То, що сказано про сороку? Поміркуйте, у якому випадку про людину кажуть: «От сорока!»

- Визначте, що треба передати під час читання перших трьох рядків. (Нетерпіння сороки дізнатися, про що перемовляються берізки).
- Які виберемо інтонаційні засоби? (Пришвидшений темп, неголосно, так як треба сороці почути шепіт).
- Які виділимо слова (логічний наголос)?

(Що ж вони шепочуть? Що? Сорока просто вмирала з нетерпіння, вона крутилася на всі боки, виглядаючи щось цікаве).Прочитайте виразно ці речення.

- У наступних рядках – відкриття. Зрозуміла сорока, про що шепочуть берізки. З цікавістю розглядає гніздечко. Спробуйте уявити описану картину, зрозуміти стан сороки.(Вона задоволена своїм відкриттям). Якими словами письменниця підкреслила відчуття задоволення сороки? (І раптом помітила!)
- Визначте, як автор ставиться до картини, яка відкрилася сороці? (Письменниця із захопленням, загадково розповідає про гніздечко: воно гарне, тепле, м'яке. І...ніхто не дістане. Але хто змайстрував?
- А вам воно подобається?) Отже, читаючи, передайте радість, викликану відкриттям; загадково, із захопленням «опишіть» голосом гніздечко. Почитайте виразно цю частину.

Виразне читання казки в цілому.

Висновок: І. Прокопенко у казці розповіла про ремезове гніздечко, описала нам його через сприйняття сороки.

Складання тексту казки із окремих частин.

Мета. Привернути увагу учнів до особливостей побудови автором казки.

- Подивіться ще раз, як майстерно побудований текст казки: для цього складіть його з частин.

Про що шепотіли берізки

(6) Хто ж його змайстрував?

(4) У гіллі на вербі висіло гніздо незвичайне, схоже на рукавичку. Ще тиждень тому не було тут ніякого гнізда, а зараз – ось воно. Он про що, напевно, шепочуть берізки – про нове гніздо, дуже воно гарне, тепле, м'яке.

(2) Сорока просто вмирала з нетерпіння, вона крутилася на всі боки, виглядала на узліссі щось цікаве.

(3) І раптом помітила!

(5) І висить на тоньких гілочках – нехай спробує який хижак дістатися.

(1) Що ж вони шепочуть? Що?

Етап після читання

Мета. Зробити висновки про авторську майстерність у змалюванні художніх картин.

- Розкажіть, що з описаного вигадане, а що могло бути насправді? (мабуть, вигадка тільки в тому, що берізки шепотіли).

- Чому казка має таку назву?

Слова вчителя: Берізки тихенько розказали про ремезове гніздо. Сорока його побачила. А ми спробуємо скласти загадку – запитання, використовуючи казку

Складання загадки за описом.

Мета. Пригадати жанрові особливості загадки. Закріпити в уяві учнів художній образ, створений в авторській казці.

- Знайдіть у тексті казки опис гніздечка.

(У гіллі на вербі висіло нове гніздо незвичайне, схоже на рукавичку... воно гарне, тепле, м'яке. І висить на тоненьких гілочках – нехай спробує який хижак дістатися. Хто ж його змайстрував?)

- Пригадайте про три таємниці загадки.

Відповіді:

- * Предмет, який є відгадкою, не називається;
- * Називаються ознаки іншого предмета, схожі з відгадкою;
- * За цими ознаками треба знайти відгадку.

Міркуємо так: відгадка у нас гніздечко. Слово гніздечко називати у тексті загадки не можна. Гніздечко ремеза схоже на рукавичку. Отже, у тексті загадки буде описана рукавичка.

(У гіллі на вербі висить нова рукавичка, гарна, тепла, м'яка. І висить на тоненьких гілочках – нехай спробує який хижак дістатися. Хто ж її там повісив?)

- Потім складемо за описом запитання – загадку. (Із двох речень).

(Що це за рукавичка висить на тоненькій гілочці на вербі - нова, незвичайна, гарна, тепла, м'яка? Хто її сховав, щоб ніякий хижак не дістав?)

Крім запропонованих видів роботи з текстом, цікавою є робота з рухомими ілюстраціями.

Для цього заздалегідь виконується малюнок, у даному випадку пейзаж . Колір вибирається відповідно до настрою , переданого в творі. Він налаштовує дітей на відповідні емоції.

Крім того, потрібні аплікації – зображення персонажів твору. По ходу аналізу художнього твору , аплікації змінюються.

На синтезі емоційного і зорового планів будується аналіз твору.

Використана література:

1. Климанова Л. Уроки литературного чтения по ученикам «Родная речь» / Л.Климанова // Начальная школа. – 2007. - № 1. – С. 61 -66.
2. Науменко В.О. Навчання вдумливого читання і розуміння художнього твору / В.О.Науменко // Початкова школа. – 2008. – № 7. - С. 50-51.
3. Науменко В.О. Читанка: підручник для 2 класу загально освіт.навч.закладів: у 2 ч./ В.О.Науменко. – Вид.2-ге, доопрац.-К.: Генеза, 2010.- Ч.- 2.-144 с.

4. Науменко В.О. Урок читання в початкових класах/ В. Науменко// Початкова освіта.– 2009.–№ 36.

5. Савченко О.Я. Методика читання у початкових класах: Посіб.для вчителя /О.Я.Савченко.- К.: Освіта, 2007.- 334 с.

6. Савченко О.Я. Варіативність побудови уроків читання /О.Я.Савченко // Початкова школа. – 2006. - № 9. – С. 15 – 19